

AKADEMİK TARİH VE DÜŞÜNCE DERGİSİ

Academic Journal of History and Idea

Research Article

Received: 10.06.2026

Accepted: 25.07.2026

Mustafa Özyürek*

<https://orcid.org/0000-0003-0517-9241>

Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey'in Kaleminden Cumhuriyet'in İlanı

The Proclamation of the Republic in the Writings of Ruşen Eşref
(Ünaydın) Bey

Öz

Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey, Osmanlı Devleti'nin son döneminden Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna uzanan sürece tanıklık etmiş önemli aydın, gazeteci ve devlet adamlarından biridir. Eğitim, edebiyat ve basın alanlarında yürüttüğü faaliyetlerin yanı sıra kaleme aldığı eserlerle Türk düşünce, basın ve siyasal hayatında önemli bir yer edinmiştir. Mustafa Kemal Paşa ile 1918 yılında tanışmış, onu Türk ve dünya kamuoyuna tanıtan ilk isimler arasında yer almış, ardından Millî Mücadele'ye katılmıştır. 1923 yılında Afyonkarahisar milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girmiş, Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtipliği görevinde bulunmuş ve çeşitli diplomatik temsilciliklerde Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil etmiştir. Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın çalışma arkadaşlarından biri olarak siyasal gelişmeleri yakından izlemiş ve bu döneme ilişkin gözlem ve değerlendirmelerini eserlerine yansıtmıştır. Bu çalışma, Ruşen Eşref Bey'in Cumhuriyet'in ilanına ilişkin tanıklık ve değerlendirmelerini, dönemin önde gelen isimlerinin hatıratları ve süreli yayınları esas alınarak incelemekte; söz konusu tanıklıkların Cumhuriyet'in ilanı ve sonrasında yaşanan gelişmelerin anlaşılmasına sağladığı katkıyı tarihsel bağlam içerisinde değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ruşen Eşref Ünaydın, Cumhuriyet'in İlanı, Millî Mücadele, Hatırat, Türk Basını

Abstract

Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey was one of the prominent intellectuals, journalists, and statesmen who witnessed the final years of the Ottoman Empire and the foundation of the Republic of Türkiye. Through his activities in education, literature, journalism, and public service, he occupied a significant place in Turkish intellectual, political, and press history. After meeting Mustafa Kemal Pasha in 1918, he became one of the first writers to introduce him to the Turkish and international public and subsequently joined the Turkish National Struggle. Elected to the Grand National Assembly as the deputy for Afyonkarahisar in 1923, he later served as Secretary General of the Presidency and represented the Republic of Türkiye in several diplomatic appointments abroad. As one of Mustafa Kemal Pasha's closest associates, he closely observed the political developments surrounding the establishment of the Republic and reflected his observations in his memoirs and other writings. Drawing upon Ruşen Eşref Bey's works together with contemporary memoirs and period newspapers, this study examines his

*Associate Professor, Department of History, Faculty of Social and Human Sciences, Malatya Turgut Özal University, Malatya, Türkiye, mustafa.ozyurek@ozal.edu.tr

Citation: Özyürek, M. (2026). Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey'in Kaleminden Cumhuriyet'in İlanı. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 13(4), 1-24. <https://doi.org/10.46868/atdd.2026.1193>

Copyright and License Statement — © 2026 Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi (Academic Journal of History and Idea). This article is published as an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution–NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). The article may be used, shared, adapted, distributed, and reproduced in any medium or format for non-commercial purposes, provided that appropriate credit is given to the author(s) and the journal. The authors are solely responsible for the scientific, legal, and ethical content of the article; the editors and editorial board disclaim all responsibility.

interpretations of the proclamation of the Republic and evaluates the contribution of his testimony to understanding the political developments that accompanied the establishment of the new regime.

Keywords: *Ruşen Eşref Ünaydın, Proclamation of the Republic, Turkish National Struggle, Memoirs, Turkish Press*

Giriş

Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanı Osmanlı-Türk modernleşme çalışmalarının bir neticesi olarak, siyasal açıdan ulus devlete, toplumsal bakımdan modern düzene geçişin en mühim aşaması olmuştur. Osmanlı Devleti’nde toplumsal dönüşüm, batı dünyası karşısında içerisinde bulunulan durumdan kurtulmak için batılılaşma ve modernleşme çabaları kapsamında gerçekleşmiş, bunun için batı seviyesinde siyasi ve toplumsal modernleşme faaliyetlerinde bulunulması çare olarak görülmüştür (Özkan, 2025).

23 Aralık 1876’da Kanun-ı Esasi’nin ilan edilmesinden sonra ilk Meclis-i Mebusan 19 Mart 1877’de açılmış, fakat 93 Harbi’nin patlak vermesiyle Sultan II. Abdülhamit 13 Şubat 1878’de Meclis’in faaliyetlerini sona erdirmiş, yani anayasadaki tabirle “ertelemiştir” (Berkes, 2003). Osmanlı Devleti’nde ilk defa “Hürriyet’in İlânı” olarak ifade edilen Meşrutiyet’in 23 Temmuz 1908’de ikinci kez ilan edilmesiyle meşrutiyetçi ve çok partili sisteme geçilmiş, demokrasi alanında yenilikçi ve cesur girişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur (Tunaya, 1988). Yunus Nadi’ye göre, Kanun-ı Esasi’nin yeniden yürürlüğe girmesi anlamına gelen, padişah ve milletin ortak hâkimiyetine dayanan meşrutiyet, 31 Mart Olayı’ndan sonra yeni bir padişah tahta geçtiği için gerçek anlamda esaslı bir değişiklik gerçekleşmediğinden padişahlığın devamından ibaret kalmıştır (Nadi, 1999). 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekenâmesi’nin imzalanması ve işgallere karşı başlayan Türk Millî Mücadelesi sürecinde birçok yerde kongreler toplanmış, yapılan müzakerelerde alınan kararların uygulanmasıyla millî hâkimiyetin göstergesi olan Meclis-i Mebusan’ın yeniden açılması sağlanmıştır (Üçüncü, 2023). İstanbul’un 16 Mart 1920’de İtilaf Devletlerince resmen işgaliyle bu Meclis dağıtılınca, Ankara’da 23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisi açılmıştır (Atatürk, 1970; Atatürk, 1969).

Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey, Millî Mücadele dönemi ve Büyük Millet Meclisi’nin açılması ile ilgili fikirlerini belirtirken, Mustafa Kemal Paşa’nın Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Türk yurdu ve milletin içerisinde bulunduğu en olumsuz şartlara rağmen kendi düşüncesinin milletin doğasında var olduğunu gördüğünü, millet ile arasındaki fikir birlikteliğini sezerek olayları ve ileride yaşanacakları bu bağa göre hesapladığını savunmuştur. III. Ordu Müfettişi olarak Anadolu’ya geçmesini mevcut duruma karşı millete hizmet yoluna girdiği, gerektiğinde rütbe ve nişanlarını bırakarak “sine-i millette ferdi millet” olmaya karar verdiği şeklinde değerlendirmiştir. Henüz Erzurum Kongresi’nde “Kongre Reisi” adıyla gerçekte milletin başkanı seçilerek kendi fikrine millettten umduğu doğru cevabı aldığını, bu nedenle Erzurum Kongresi’nin onun Türk milleti ile karşılaşması, konuşması ve sözleşmesi yani karşılıklı güvenin ilk emaresi olduğunu belirtmiştir. M.

Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi'nde "Meclis-i Millî'nin henüz toplanmamış olduğu bir sırada" sözünden hareketle Meclis-i Mebusan'ı kastederek asıl gayenin temelini "Meclis" olduğunu, Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak gibi cemiyetlerin kurulmasıyla başlanıp Erzurum Kongresi ile canlanan ve Sivas Kongresi ile gelişen "Millî tesânüd"ün Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla tamamlandığını ifade etmiştir. Ayrıca Anadolu Hareketi'nin faaliyetleri ile Erzurum ve Sivas Kongrelerinden sonra açılması sağlanan fakat daha sonra kapatılan Meclis-i Mebusan üzerinde hükümdarın, hükümetin, âyanın ve mebusânın etki gücüne sahip bulunduğunu, temeli hükümdara dayanan ve onun isteğiyle açılıp kapatılan bir meclis, Meşrutiyetin ise bir yönetim şekli olarak iki taraf arasında şartlı bir kontrat ve bu sistemde millettten çok hükümdarın etkili olduğunu savunmuştur. Yapısı eski dönemlere has olan bu Meclis'in çeşitli bahanelerle sık sık dağıtıldığını, en son kapanmasının ise yabancıların baskısıyla gerçekleştiğini ve bu durumun milletçe de bilindiğini ifade etmiştir. Büyük Millet Meclisi'nin ise ona benzemeyip doğal bir meclis olarak millet tarafından seçildiğini, "Hâkimiyet kayıtsız şartsız millettendir" düsturu doğrultusunda kendi iradesi dışında hiçbir güç tarafından açılıp kapatılamadığını, millî hâkimiyetin yegâne temsil mercii olduğunu, yetki ve gücünü yalnızca millettten aldığını belirtmiştir (Ünaydın, 1954a). Bu yeni dönemde, Anadolu'daki düşman işgaline son vermek için çalışan Meclis 20 Ocak 1921'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu kabul ederek hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu ilan etmiş, 1 Kasım 1922'de saltanat idaresine son verilmiş ve böylece adı konulmadan fiilen Cumhuriyet idaresine geçilmiştir (Güneş, 2021).

Yeni Türk Devleti'nin rejiminin belirlenmesi konusunda, Millî Mücadele sürecinde Anadolu Hareketi'nin her fırsatta sıklıkla vurgu yaptığı "hâkimiyet-i millîye" kavramının aslında o dönemde yürürlükte olan meşrutiyet yönetim tarzıyla da hayata geçirilebilme imkânı olduğu halde, dönemin koşulları, özellikle saltanat idaresine son verilerek meşrutiyet ihtimalinin ortadan kalkması ve ardından meydana gelen gelişmelerin (Özkan, 2025) yanı sıra M. Kemal Paşa'nın idare şekli hususunda eskiden beri Cumhuriyet fikrine sahip olması etkili olmuştur. Kâzım Özalp'in verdiği bilgilere göre, M. Kemal ataşemiliter olarak Sofya'ya giderken İstanbul'da kendisine "...*Bu hanedandan memlekete hayır yoktur. Diktatörlük milletleri mesut ve müreffeh kalmaz. Devletin esasını Cumhuriyet prensiplerine göre hazırlamak lazımdır.*" demek suretiyle Türkiye için en uygun yönetim şeklinin Cumhuriyet olacağını söylemiştir (Özalp & Özalp, 1992, s. 26). Mustafa Kemal Paşa *Nutuk*'ta, Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Devleti'nin içinden bulunduğu durumdan kurtulması için ortaya atılan fikirlerin hiçbirisine katılmadığını ifadeyle, ömrünü tamamlayan, toprakları parçalanan ve elde sadece Anadolu'da az sayıda Türk'ün yaşadığı bir toprak parçasının kaldığı Osmanlı Devleti'nde istiklâl, padişah, halife ve hükümet terimlerinin artık varlığı kalmayan birer sözcükten ibaret olduklarını belirterek, bu durum karşısında tek kararın "...*hâkimiyeti millîyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk devleti tesis etmek!*" olduğunu ve IX. Ordu Kıtâat-ı Müfettişi olarak

Samsun'a gitmeden önce ve Anadolu'ya geçtiği andan itibaren bu kararı uygulamaya başladıklarını belirtmiştir. Bu kararın en güçlü dayanağı olarak ise Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşaması esası doğrultusunda tam bağımsızlığının sağlanması gerektiğini, milletin bu uğurda ölümü göze aldığını, saltanat idaresinin devamına çalışmanın Türk milletine karşı en büyük kötülük olduğunu, hatta tam bağımsızlık elde edildiği takdirde bile saltanat devam ettiği müddetçe bağımsızlığın kesin olarak sağlanmış olmayacağını savunmuştur (Atatürk, 1970). M. Kemal Paşa, Millî Mücadele'den sonra Türkiye'nin yeni yönetim biçiminin Cumhuriyet olacağını ilanından yaklaşık dört yıl önce ifade etmiştir. Mazhar Müfit (Kansu) Bey hatıratında belirttiği üzere, Eski Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt)'un 1934 yılındaki sorusuna cevaben kaleme aldığı mektubunda, M. Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresi'nin toplanmasından üç gün önce 20 Temmuz 1919'da “-Açıkça söyleyeyim: şekli hükümet zamanı gelince, Cumhuriyet olacaktır” dediğini aktarmıştır (Kansu, 1997, s. 72–75). İlân edilmesinden önce basında “millî hâkimiyet, halk hâkimiyeti, millî irade” üzerine yazılar kaleme alınmışsa da Cumhuriyet, ilanından önceki birkaç aylık süreçte kamuoyunun gündemine gelmiştir (Tosun, 2002).

1 Nisan 1923'te verilen önerge ile Meclis'in ülkeyi savunma vazifesini başarıyla yerine getirdiği belirtilerek, bundan sonra barış antlaşmasının yapılması ve ekonomik alanda kalkınma gibi iki önemli meselenin halledilmesi için Meclis'in yenilenmesi kararı alınmıştır (Öztürk, 1993). M. Kemal Paşa, seçimlerden sonra Meclis toplanıncaya kadar yeni bir anayasa taslağı hazırlamaları için bazı uzman arkadaşlarını görevlendirmiş hatta bazen başkan olarak katıldığı toplantılarda fikirlerini belirtip talimatlar vererek çalışmalara katkıda bulunmuştur. Cumhuriyet'in ilk fırsatta ilan edilmesi fikrinde olduğundan millî hükümetin özü olan Cumhuriyet'in açıkça ilan edilmemesinin devlet idaresinde zaaf teşkil ettiğini ve buna son verilmesi gerektiğini konuşmalarında ifade etmiştir (Eroğlu, 1989). 1923 yılında yapılan seçimleri çoğunlukla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun adayları kazanmış; Meclis'in 11 Ağustos 1923'te başlayan yeni döneminde Lozan Barış Antlaşması onaylanmış, Ankara başkent olmuş, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun adı değiştirilerek 9 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası kurulmuştur (Güneş, 2021). Bu dönemde uygulanan Meclis hükümeti sistemine göre en üst makamda meclis başkanı yer almakta olup, aynı zamanda yeni rejimin ne olacağı konusu merak edilmekte idi (Üçüncü, 2023). Fiilen uygulanan Cumhuriyet'in resmen ilan edilmesi hususu ise Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra dâhili gelişmelerle ilgilenilmeye başlandığı süreçte gündeme gelmiş (Doğan, 2024), fakat önce kamuoyunun buna hazırlanması gerekmekteydi (Öztürk, 1993).

M. Kemal Paşa, yaptığı inkılâp hareketlerinde; öncelikle uygun şartları hazırlama, ardından inkılâbı gerçekleştirme, daha sonra da inkılâbı adlandırma yolunu takip etmiş, Cumhuriyet'in ilanında da aynı usûlü izlemiştir. Millî Mücadele döneminde yapılan çalışmalar rejimin ileride Cumhuriyet olacağını işaret etmesine rağmen, henüz uygun zaman gelmediği için adı

zikredilmediğinden, ancak 1923 yılı yazında kamuoyunun gündemine gelmiştir (Tosun, 2002). M. Kemal Paşa, Viyana'da yayımlanan *Neue Freie Presse* gazetesi Ankara muhabirini 22 Eylül 1923'te kabul ettiğinde (Doğan, 2024), Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda ne gibi düzenleme yapılacağı hakkındaki soruya verdiği cevapta, kanunun ilk maddelerini meydana getiren cümleleri bir kelime ile açıklamak gerekirse bunun karşılığının bütün lügatlerde "Cumhuriyet" olduğunu ancak iç politikadaki gelişmelerin henüz tamamlanmadığını, Cumhuriyet'e uygun düzenlemeler yapılacağını, Türkiye'nin gelecekte hâlihazırda olduğundan daha fazla demokratik bir Cumhuriyet olacağını ve bunun batıdakilerden farklı olmayacağını ifade etmiştir (Anadolu'da Yenigün, 1923).

Cumhuriyet'in ilanına giden süreçte, Fethi (Okyar) Bey'in Dâhiliye Vekilliğinden, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın Meclis İkinci Başkanlığı görevinden ayrılması, yerlerine Dâhiliye Vekâletine Erzincan Vekili Sabit (Sağiroğlu) Bey'in, Meclis İkinci Başkanlığına ise Rauf (Orbay) Bey'in seçilmesi hükümet bunalımına neden olmuş, ardından Fethi Bey hükümetinin istifası kararlaştırılmıştır. İstanbul basını, hükümetin istifasının sebepleri ve yeni hükümet kurma çalışmaları hakkında yazılar yayımlarken, Ankara'da ise uygulanmakta olan rejimin adının ilan edilmesi yönünde hazırlıklar yapılmış, kabine bunalımının yeni hükümetin kurulmasıyla çözüleceğini bekleyen İstanbul'daki bazı gazete ve yazarları, içerisinde bulunan sürecin yakın vadede gerçekleştirileceğini tahmin etmedikleri hâlde Cumhuriyet'in ilanı neticelenmesi üzerine yayımladıkları yazılarla eleştirilerde bulunmuşlardır (Baran, 1999).

M. Kemal Paşa Cumhuriyet'in ertesi gün ilan edileceğini 28 Ekim 1923'te Çankaya'daki akşam yemeğinde yanındaki arkadaşlarına açıklamış, orada bulunanlar arasında Ruşen Eşref Bey de yer almıştır. M. Kemal Paşa'ya en yakın isimlerden biri olan ve o sırada Afyonkarahisar Milletvekili görevinde bulunan Ruşen Eşref Bey, Cumhuriyet'in ilan edileceğinin açıklanması, ertesi gün Halk Fırkası Grubu'nda ve Meclis'te yaşananlara dair hatıralarını 1930 yılında kaleme almış ve 29 Ekim 1942 tarihli *Yeni yol* gazetesinde yayımlamıştır. "Cumhuriyat Nasıl İlân Olundu? Cumhuriyetin ilan edilmesini anlatan bu yazıyı Ruşen Eşref tam oniki yıl evvel bu mesut gün için yazmıştır" başlıklı bu yazının, yazara ait olarak 1960 yılında yayımlanan *İstiklâl Yolunda* adlı eserinde biraz daha ayrıntılı olarak yer aldığı görülmüştür. Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanı ile ilgili çok sayıda akademik çalışma mevcuttur. Bu çalışmada ise M. Kemal Paşa'yı kamuoyuna ilk defa tanıtan ve Millî Mücadele'ye katılan Ruşen Eşref Bey'in zaferden sonra Cumhuriyet'in kurucu kadrosunda yer alması, M. Kemal Atatürk'e duyduğu bağlılıkla onun en yakınındaki kişilerden biri olması, aynı fikirleri benimseyen aydınlanma yanlısı bir şahsiyet olarak inkılâpların halka benimsetilmesinde rol oynaması ve Cumhuriyet'in ilan sürecini bizzat yaşaması nedeniyle onun konuya dair anıları incelenerek, dönemin gazete yazıları ve hatıratlardan da yararlanılarak Cumhuriyet'in ilanına dair verdiği bilgiler aktarılmaya, ilan sonrasında konuyla ilgili yaşanan tartışmalara karşı düşünceleri, konuya olan bakış açısı ve değerlendirmeleri ele alınmak suretiyle alana katkı sağlanmaya çalışılacaktır.

Yöntem

Bu çalışma, Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanı sürecinde yaşanan siyasal gelişmeleri, ilan kararının alınışını ve uygulanışını tarihsel araştırma yöntemi çerçevesinde incelemektedir. Araştırmanın temel kaynaklarını başta Ruşen Eşref Bey'in eserleri olmak üzere, döneme tanıklık eden devlet adamları ve aydınların hatıratları ile dönemin gazete yazıları oluşturmaktadır. Bu kaynaklar tarih metodolojisinin temel ilkeleri doğrultusunda karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş; olayların kronolojik gelişimi, tanıklıklar arasındaki benzerlik ve farklılıklar ile dönemin siyasal şartları dikkate alınarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, Ruşen Eşref Bey'in aktardığı bilgiler diğer hatıratlar ve süreli yayınlarda yer alan verilerle karşılaştırılmak suretiyle değerlendirilmiş; böylece Cumhuriyet'in ilanına ilişkin gözlem ve değerlendirmeler tarihsel bağlam içerisinde ele alınmıştır.

Ruşen Eşref Ünaydın'ın Hayatı

Ruşen Eşref Bey, babası Eşref Ruşen Bey ile annesi Saffet Hanım'ın çocuğu olarak 18 Mart 1892'de İstanbul'da doğmuş, baba tarafından aslen Malatyalı¹ olup daha sonra Köprülü'ye geçen "Vâizzâde" adlı Türk bir aileye mensuptur. Babası, Gülhane Mektep ve Seririyatı Emraz-ı Cildiye ve Zühreviye muallimi, Askeri Tıbbiye Mektebi'nde de aynı hastalıkların muallimi olarak görev yapmıştır. Dedesi Bosna'da hâkimlik vazifesi yaptığından babası Bosna'da doğmuştur. Ruşen Eşref Bey, Hacı Bekir ailesinden Saliha Hanım'la evlenmiştir. "Ünaydın" soyadı kendisine bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından verilmiştir. 1900 yılında girdiği Galatasaray Lisesi'nin Türkçe ve Fransızca kısımlarından 1911'de, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden ise 1914'te mezun olmuştur. 1911-1920 yılları arasında Galatasaray Lisesi, Askeri Baytar Mekteb-i Âlisi ve Dârülmuallemîn-i Âliye'de Türkçe ve Fransızca lisan ve edebiyat öğretmeni olarak çalışmıştır. Ayrıca aynı yıllarda İstanbul'da faaliyet gösteren Rus, İngiliz High School ve Alman liseleri ile Robert College gibi yabancı okullarda Türkçe öğretmeni görevinde bulunmuştur (Sağlam, 2012; İğdemir, 1995; Türk Dili, 1959).

Yazarlık hayatına 1914 yılında başlayan Ruşen Eşref Bey, kaleme aldığı yazıları ve yaptığı tercümeleri Servet-i Fünun, Donanma Mecmuası, Tedrisat Mecmuası, Türk Yurdu ve Yeni Mecmua'da yayınlanmış, 1917-1918 yılları arasında Vakıf Gazetesi'nde yazılar yazmıştır. Cemal Paşa'nın davetiyle 1918 ilkbaharında² Vakıf Gazetesi Muhabiri olarak Batum'a gitmek suretiyle izlenimlerini kaleme alan Ruşen Eşref Bey, aynı yıl Yenigün Gazetesi Muhabiri göreviyle Kafkasya

¹ Nuri Sağlam; Ruşen Eşref Bey'in babasının aslen Sivashlı olup Hicrî 1088 yılında Selanik'in Köprülü Köyü'ne yerleştiğini, annesinin ise Yaver Mehmed Paşa'nın torunlarından Nimet Fitnat Hanım olduğunu belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Sağlam, 2021; Sağlam, 2012).

² Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmesiyle Osmanlı donanmasının güçlendirilmesi için Karadeniz'de bulunan Rus donanmasının ilhakı meselesi gündeme gelmiştir. Özellikle Yavuz ve Midilli savaş gemilerinin saf dışı kalmalarından sonra konu daha da önem kazanmış, Osmanlı Devleti Karadeniz'deki Rus savaş gemilerinin en azından bir kısmının kendisine verilmesini istemiş ve Enver Paşa'nın görevlendirmesiyle Cemal Paşa 1918 yılı Mayıs ayı başlarında Batum'a gitmiştir (Artuç, 2008).

ve Bakü'ye giderek bu seyahat hakkında yazılar yazmıştır. (Sağlam, 2012; İğdemir, 1995; Türk Dili, 1959).

Ruşen Eşref Bey, Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi'nde Türk kuvvetlerinin zafer elde etmesinin genç bir miralayın başarıları sayesinde olduğunu ilk olarak 1915 yılı sonlarında Tevfik Fikret Bey'den öğrenmiş, bu genç subayın adının Mustafa Kemal olduğunu ise Çanakkale'den gelen yaralı askerlerden işitmiş ve onun gösterdiği yararlılıklara dair duyduklarından oldukça etkilenmiştir. İlk defa Çanakkale Zaferi'nde 2-2.5 yıl sonra Galatasaray Lisesi'nde derse giderken Tokatlıyan'da tesadüfen bir subay görmüş, fakat daha önce yüzünü hiç görmediği için kim olduğunu bilmediği, hatta yabancı zannettiği bu generalin duruşundan son derece etkilenmiş, Türk olduğunu anladığında bundan büyük mutluluk duymuştur. Ruşen Eşref Bey 1917 yılı sonlarına gelindiğinde Büyük Mecmua'dan bir yazı daveti almıştır. 1918 yılında Çanakkale Zaferi'nin yıl dönümü vesilesiyle bir “nüsha-i fevkalâde” çıkarılmasının tasarlandığı söylenerek, kendisinden Çanakkale'de kahramanlığı bilinen askerlerle mülakatlar yapması istenmiştir. Bunun üzerine Dr. Rasim Ferit (Talay) Bey'in evindeki bir davette M. Kemal Paşa ile tanışmış (Ünaydın, 1983), daha sonra onunla Şişli'deki evinde mülakat gerçekleştirmiştir. Üç ayrı günde ve her biri 12 saatten aşağı sürmeyen mülakatlar, M. Kemal Paşa'nın Çanakkale Cephesi'ndeki hatıralarının hülasası olarak üç safha halinde yapılmış ve 28 Mart 1918 tarihinde tamamlanarak Yeni Mecmua'nın fevkalâde nüshasında yayımlanmıştır.³ (Eşref, t.y., s. 130-143). M. Kemal Paşa'nın Çanakkale Cephesi'ndeki önemli faaliyetlerini milletin öğrenmesi, onu tanıması ve onunla övünmesine imkân verilmemesine karşı Ruşen Eşref Bey bu mülakatının yayımlanmasıyla basının M. Kemal Paşa hakkındaki suskunluğunu kırma cesareti göstermiştir (Yalman, 1997). Ruşen Eşref Bey, Yeni Mecmua'da yayımlanan bu mülakatla kişisel vasıfları ve askerlikteki dehasıyla M. Kemal Paşa'yı ulusal ve uluslararası kamuoyunda ilk kez tanıtmış, daha sonra Akaretler'deki evinde sıklıkla ziyaret ettiği M. Kemal Paşa ile içten sohbetlerindeki izlenimle onun gelecekte çok mühim işler başaracağı kanaatinde olmuştur (Sağlam, 2021).

M. Kemal Paşa da bu mülâkattan sonra kendisini sıklıkla ziyaret eden Ruşen Eşref Bey'i iltifat göstererek arar ve aratırken, Ruşen Eşref Bey de onunla “ahbap” gibi tanışıyor olmaktan büyük mutluluk ve şeref duymuş ve bundaki en büyük etkeni, M. Kemal Paşa'nın zekâsının yalnızca çok iyi bildiği askeri konularla sınırlı olmayıp, çok yönlü olmasına, hatta onun sonradan kullandığı kendi tabiriyle “evrensel” olmasına bağlamıştır (Ünaydın, 1954b). Bunu, M. Kemal Paşa ile ilgili kaleme aldığı eserlerinde sıkça belirtmiş, Mondros Mütarekesi döneminden itibaren hayatının sonuna kadar

³ “Ruşen Eşref, “Mülakatlar 6- Mustafa Kemal Paşa”, Çanakkale 5/18 Mart 1331/1915, *Yeni Mecmua*, Nüsha-ı Fevkalâde, Hilal Matbaası, s. 130-143” künyeli çalışmanın yayımlandığı eserin kapağında yayım tarihi bulunmamaktadır. Bazı akademik çalışmalarda mecmuanın yayın tarihinin 1918 olarak belirtilmesinin sebebinin, mülakat tarihinin esas alınmasından kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir.

M. Kemal Paşa'nın fikren yanında olmuş ve bu anlamda ona "inan" derecesinde büyük bir bağlılık duymuştur (Sağlam, 2021). Millî Mücadele'nin teşkilatlanması sürecinde Tasvîr-i Efkâr gazetesi muhabiri olarak Sivas ve Amasya'ya gitmiş, M. Kemal Paşa ve Rauf Bey ile mülakat yapmıştır (İğdemir, 1995; Türk Dili, 1959).

Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nden Velid Ebuzziya Bey, 8 Ekim 1919'da M. Kemal Paşa'ya telgraf göndererek, vaziyet hakkında daha ayrıntılı bilgi almak ve İstanbul'daki durumla ilgili izahat vermek amacıyla gazete adına Ruşen Eşref Bey'in Sivas'a gideceğini bildirerek, en çabuk şekilde ulaşması için takip etmesi gereken güzergâhı sormuştur. M. Kemal Paşa güzergâh hakkında bilgi verdiği aynı günkü cevabında, mevsim nedeniyle ulaşımın daha elverişli olduğu dört ay önce Ruşen Eşref Bey'i davet ettiğini, şimdi yağmurlar nedeniyle yolda rahatsız olabileceğini, ancak ulaşımında kolaylık sağlanması için gerekli yerlere tebliğde bulunabilmek için yola çıkmadan bir gün önce kendisine haber verilmesini belirtmiştir. Velid Ebuzziya Bey bir gün sonra, Ruşen Eşref Bey ve Fotoğrafçı Kenan Bey'in 10 Ekim'de yola çıkacaklarını, belirtilen güzergâhın takip edileceğini ifadeyle ulaşımının kolaylaştırılması amacıyla ilgili yerlere bilgi verilmesini istirham etmiştir. Bunun üzerine Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına Mustafa Kemal, belirtilen güzergâhtaki ilgili kişilere bildirerek her türlü kolaylık ve yardımla Sivas'a mümkün olan en hızlı şekilde gelmelerinin sağlanmasını, kendi bölgelerine varmaları ve oradan ayrıldıklarının da bildirilmesini istemiş, Ruşen Eşref Bey'in samimi bir arkadaşı olduğunu vurgulamıştır. Ruşen Eşref ve Kenan Beyler 11 Ekim'de Eskişehir'e, 17 Ekim'de Kayseri'ye ulaşmışlar, otomobil bulamadıkları için yolculuklarında tehir meydana geldiği fakat en hızlı şekilde Sivas'a hareket edecekleri bildirilmiştir. (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, Fon: 110-9-1-11. Kutu: 15, Gömlek: 0, Sıra: 20). 23 Ekim gecesi Amasya'ya ulaşması beklenen Ruşen Eşref Bey, (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, Fon: 110-9-1-11. Kutu: 15, Gömlek: 0, Sıra: 36), durup dinlenmeden iki haftalık bir seyahatin ardından Amasya'ya ulaşarak M. Kemal Paşa ve arkadaşlarıyla mülaki olmuş (Tasvîr-i Efkâr, 24 Teşrîn-i Sâni 1919), gönderdiği telgraflarla Anadolu hareketi hakkında bilgiler vermiştir (Tasvîr-i Efkâr, 24 Teşrîn-i Sâni 1919; Tasvîr-i Efkâr, 25 Teşrîn-i Sâni 1919; Tasvîr-i Efkâr 27 Teşrîn-i Sâni 1919).

Büyük Millet Meclisi'nin davetiyle 1920 sonbaharında gizli bir şekilde İnebolu üzerinden Ankara'ya giderek Millî Mücadele'ye katılan Ruşen Eşref Bey, Birinci İnönü Zaferi sonrasında toplanan Londra Konferansı'na giden Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyette matbuat müşavirliği yapmış, yolculuk kapsamındaki düşüncelerini Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde seri halinde kaleme almıştır (İğdemir, 1995; Türk Dili, 1959). 1921'de Ankara Erkek Lisesi'nde Edebiyat öğretmenliğine tayin edilmiş (Öztürk, 1995), aynı yılın sonlarında Buhara Elçiliği Başkâtıplığı görevine atanmış, fakat görev yerine ulaşması yol şartları nedeniyle mümkün olmamıştır

(Sağlam, 2012). Büyük Taarruz sırasında başkumandanlık karargâhında muhabirlik görevi yapmış, Lozan Konferansı'nda matbuat müşaviri olarak yer almıştır (İğdemir, 1995; Türk Dili, 1959).

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (T.B.M.M.) ikinci dönemi için yapılan seçimlerde 258 oy alarak seçildiği Afyonkarahisar milletvekilliğine 1933'e kadar Meclis'in üçüncü ve dördüncü dönemlerinde de devam etmiştir (Öztürk, 1995). Bu dönemde Anadolu Ajansı'nın kurucu idare meclisi üyeleri arasında yer almış, İstanbul'da düzenlenen milletlerarası ajanslar kongresinde Türk Murahhası olarak bulunmuştur. 1928 yılındaki "Harf İnkılabı" komisyonuna üye seçilmiş, 1930'da Atina'da toplanan Birinci Balkan Cemiyeti Konferansı'ndaki Türk Murahhas Heyeti'nde bulunmuştur. Aynı yıl Balkan Cemiyeti'nin Türk Kısmı Genel Yazmanlığı ile 1931'de İstanbul ve Ankara'da toplanan İkinci Balkan Konferansı'nda umumi kâtip olarak görev almıştır. 1932 yılında "Türk Dili Tedkik Cemiyeti"nin kurucu genel yazmanı olmuş, İstanbul'da toplanan ilk Dil Kurultayı tarafından cemiyetin umumi kâtibi seçilmiştir. Milletvekilliği ile Türk Dili Tedkik Cemiyeti'ndeki umumi kâtiplik görevlerinden 1933'te ayrılmış (İğdemir, 1995; Türk Dili, 1959), çünkü İcra Vekilleri Heyeti kararıyla 21 Ekim 1933'te Cumhurbaşkanlığı Genel Kâtipliği'ne atanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2./40.74.1).

Ruşen Eşref Bey, 1934-1945 yılları arasında sırasıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin Tiran Elçisi (BCA, 30.18.1.2./43.15.6), Atina Birinci Sınıf Elçisi (BCA, 30.18.1.2./ 48.70.13) olarak görev yaptıktan sonra 24 Temmuz 1939'da merkeze alınmış (BCA, 30.18.1.2./87.70.5), daha sonra birinci sınıf orta elçi olarak 1939'da Peşte Elçiliğine tayin edilmiş (BCA, 30.18.1.2./88.76.12), 1943'te Roma Büyükelçiliği'ne terfi etmiş (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 37338-149774-8), 23 Mart 1944'te Londra'ya (BCA, 30.18.1.2./105.20.6), 3 Ekim 1945'te Atina'ya büyükelçi olarak atanmış (BCA, 30.18.1.2./109.60.1), 9 Eylül 1952'de emekliye ayrılarak İstanbul'a yerleşmiştir (Öztürk, 1995). Atina'da Edebî bir cemiyet olan Parnassos Cemiyeti'ne fahri üye, Atina Üniversitesi Felsefe ve Edebiyat Şubesi tarafından fahri profesör ve Atina'nın fahri hemşehriliğine seçilmiştir. 1954 yılında toplanan 7. Türk Dil Kurultayı'na başkan ve üç yıl sonra gerçekleştirilen 8. Türk Dil Kurultayı tarafından "Onur Üyesi" seçilmiştir (İğdemir, 1995; Türk Dili, 1959).

Ruşen Eşref Bey, 21 Eylül 1959'da evinde kalp krizi nedeniyle vefat etmiş (Cumhuriyet, 22 Eylül 1959), 23 Eylül 1959'da Şişli Camii'ndeki cenaze namazının ardından askeri törenle kaldırılan cenazesi Rumelihisarı'nda (Cumhuriyet, 24 Eylül 1959) Aşiyân Mezarlığı'na defnedilmiştir (Sağlam, 2012; Sağlam, 2021). Ruşen Eşref Ünaydın'ın yayımlanmış çok sayıda eseri bulunmaktadır (İğdemir, 1995; Türk Dili, 1959; Sağlam, 2012). Onun farklı gazete ve dergilerde yayımlanmış olan tercümeleri, telif hikâyeleri, deneme yazıları ve geride bıraktığı çocuk şiirleri, daha önce basılmış olan eserleriyle beraber Necat Birinci ve Nuri Sağlam tarafından "Ruşen Eşref Ünaydın-Bütün

Eserleri” adıyla on dört cilt ve otuz üç kitaptan meydana gelen bir külliyat olarak yayımlanarak (Sağlam, 2012) Türk yayın dünyasına kazandırılmıştır.

Cumhuriyet'in İlân Edilmesi

Lozan Barış Konferansı'nda Türk Temsilci Heyeti Reisliğini o tarihte İcra Vekilleri Heyeti Reisi olan Rauf Bey'in yapmasına dair T.B.M.M.'de bir temayül olup, bu göreve Hariciye Vekili İsmet (İnönü) Paşa'nın getirilmesi, Millî Mücadele'nin ileri gelen isimleri arasındaki ilk ciddi ayrılığa sebep olmuştur. Meclis'te İkinci Grup'a mensup milletvekilleri Lozan Konferansı'nda görüşülen sulh şartları üzerinde hiçbir taviz verilmemesini savunmuşlar, konferansın birinci devresi sona erdiğinde Meclis'in antlaşmayı mevcut haliyle kabul etmeyecek olmasına rağmen İsmet Paşa ise konferansta daha fazla kazanım elde edilemeyeceği inancını taşımıştır. Meclis'te çoğunluğa sahip olan Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun da antlaşmayı o ana kadar varılmış sonuçlarıyla kabul etmesi mümkün görünmediğinden bu durum seçimlerin yenilenmesini zorunlu kılmış ve 1 Nisan 1923'te bu yönde karar alınmıştır. Lozan Konferansı boyunca Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında görüş farklılıkları olmuştur. Rauf Bey'in fedakârlık yapılmaması gerektiğini savunmasına ve konferansın gidişatıyla ilgili Meclis'e teminat vermesine karşın, konferansın ikinci döneminde Türk Temsilci Heyeti'nin bazı konularda belirgin tavizler verdiğine dair haberler gelmiştir. İsmet Paşa varılan neticeden daha fazla kazanımın elde edilemeyeceğine dair M. Kemal Paşa'ya da telkinde bulunmuş, onunla Rauf Bey arasındaki fikir çatışması M. Kemal Paşa ile Rauf Bey arasındaki siyasi ilişkiye de sirayet etmiştir. 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması imzalanmış, Rauf Bey 4 Ağustos 1923'te istifa etmiş, bundan bir hafta sonra Meclis'in yeni dönemi açılmıştır. Rauf Bey'in istifasından sonra M. Kemal Paşa'nın yeni hükümeti kurmasını istediği Ali Fethi Bey 13 Ağustos 1923'te Müdafaa-i Hukuk Grubu tarafından Başvekilliğe seçilmiş ve 21-23 Ağustos'ta Lozan Barış Antlaşması'nın Meclis'te onaylandığı günlerde hükümet güvenoyu almıştır. Rauf Bey hükümetinde Dâhiliye Vekili olan Fethi Bey, meclisin eğilimine duyduğu saygıdan dolayı bu görevine yeni kabinede de bir süre devam etmiştir (Okyar, 1980).

O günlerde Meclis'te İcra Vekilleri Heyeti'ne ve özellikle Fethi Bey'e yönelik eleştiriler başlamış, o ise tüm çaba ve dikkatini başvekillik görevine verebilmek amacıyla 24 Ekim'de dâhiliye vekilliğinden istifa etmiş, ayrıca Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa da görevinden ayrılmıştır. M. Kemal Paşa, kendileriyle görüş birliğinde olmayıp ortak hareket etme gereği duymayan, ayrı ve gizli çalışan bir grubun ortaya çıktığını, kendilerini haklı göstererek fırkanın bütün mensuplarının kendileri gibi düşünmelerini başararak 25 Ekim'deki fırka toplantısında Dâhiliye Vekilliğine Erzincan Mebusu Sabit Bey'in, Meclis İkinci Reisliğine de Rauf Bey'in seçilmesine karar verildiğini, fakat Sabit ve Rauf Beylerin bu makamlara seçilmesini kendisinin uygun bulmadığını belirtmiştir. Rauf Bey'in çok kısa bir zaman önce Heyet-i Vekile Reisliği'nden ayrılma sebebinin bilinmesine rağmen onun Meclis İkinci Başkanlığına getirilmesinin, bütün Meclis'in onunla aynı fikirde yani

İsmet Paşa aleyhinde olduğunu göstermek amacıyla yapıldığını düşünmüştür. M. Kemal Paşa, Sabit Bey'i ise vaktiyle bazı valilik görevlerinde bulunmuş olmasını yeni şartlar altındaki Türk Devleti'nin iç işlerini başarıyla yönetebileceği hususunda yeterli görmemiştir (Atatürk, 1969). Bu konuda Kâzım Özalp ise Sabit Bey'in İttihat ve Terakki döneminde valilik görevlerinde bulunduğunu ve M. Kemal Paşa'nın Millî Mücadelenin İttihatçılara mâl edilmemesi konusunda hassas olduğunu, ayrıca o günlerde İstanbul'da İttihatçıların yeniden iktidara geldikleri şeklinde propagandalar olduğundan Sabit Bey'in bu göreve seçilmesini uygun bulmadığını belirtmiştir (Özalp & Özalp, 1992).

O dönemde vekiller Meclis tarafından tek tek seçildiğinden, bu usûl vekiller heyetindeki kişiler arasındaki uyum konusunda sorunlara yol açabilmekteydi (Okyar, 1980). M. Kemal Paşa, Fethi Bey ve Heyet-i Vekile üyelerinin hükümetteki görevlerine sükûnetle devam edemeyecek bir duruma getirildiklerini ve hükümetten çekilmek istediklerini ifadeyle, sorunun hükümetin Meclis'teki seçim yönteminden kaynaklandığını görmüştür. Hükümet üyeleri 25-26 Ekim günlerinde M. Kemal Paşa nezdinde bir toplantı yaparak vekillerin istifa etmesi, yeniden seçilmeleri durumunda yeni heyette yer almamaları, yalnız Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa'nın bu duruma istisna teşkil etmesi kararlaştırılmıştır (Atatürk, 1969).

Bunun üzerine Fethi Bey 26/27 Ekim gecesi istifa etmiş (Okyar, 1980), 27 Ekim'de Fırka Heyet-i Umumiyesi'ne resmen bildirilmiştir. O andan itibaren Meclis üyeleri gruplar halinde toplanarak yeni hükümeti oluşturacak isimleri belirlemeye başlamışsa da bütün Meclisi'n kabul edeceği, kamuoyu ve halk nezdinde de iyi karşılanacak bir liste 28 Ekim'de geç saate kadar belirlenememiş, Fırka'nın idare heyeti de bunda başarılı olamamıştır. Bunun üzerine M. Kemal Paşa, Fırka İdare Heyeti'ne gerekli kişilerle daha çok fikir alışverişinde bulunarak kesin bir isim listesi belirlemelerini önerdikten sonra Çankaya'ya gitmek için Meclis'ten çıkarken rastladığı Kemalettin Sami (Gökçen) Paşa ve Halit (Karsıalan) Paşa'yı, Müdafaa-i Millîye Vekili Kâzım (Özalp) Paşa aracılığıyla (Özalp&Özalp, 1992) akşam yemeğine davet etmiştir. İsmet Paşa, Kâzım Paşa ve Fethi Bey'e kendisiyle gelmelerini söylemiş, Çankaya'ya gittiğinde ziyaretine gelmiş olan Rize Mebusu Fuat (Bulca) Bey ile Afyonkarahisar Mebusu Ruşen Eşref Bey'den de yemeğe kalmalarını istemiştir. Yemekte M. Kemal Paşa, "yarın Cumhuriyet ilan edeceğiz!" demiştir (Atatürk, 1969). Mazhar Müfit (Kansu) Bey ise M. Kemal Paşa'nın Cumhuriyet'in ilan edileceğini daha önce Neue Freie Presse Gazetesi'nin Ankara muhabirine söylemiş olduğunu, bu hususta İsmet Paşa ve arkadaşlarıyla günlerdir müzakerelerde bulunduğunu ifadeyle, 28 Ekim 1923'te Necati Bey, Vasıf Bey, Yunus Nadi Bey, Mahmut Esat Bey ve diğer bazı kişilerin de bulunduğu bir ortamda ertesi gün Cumhuriyet'in ilan edileceğini söylediğini, hatta Mazhar Müfit (Kansu) Bey'e "*Erzurum'dan beri ağzından çıkarmadığın Cumhuriyetin işte zamanı geldi, yarın istediğin kadar Cumhuriyet diye alenen artık bahsedebilirsin*" dediğini ileri sürmüştür (Kansu, 1986, s. 595; Baran, 1999, s. 629).

Ruşen Eşref Bey, o zamanlar Çankaya Köşkü'nde onarım yapıldığı için Gazi M. Kemal Paşa'nın Çankaya'da küçük bir tepede bulunan bir katlı ve yazlık küçük bir evin salon ve yemek odası olarak iki kısma ayrılan giriş bölümünde oturduğunu ve bu evin Türkiye için unutulmayacak bir güne ait hatıra bıraktığını, daha sonraları yandığını belirtmiştir. Onun verdiği bilgilere göre; Türk Tayyare Cemiyeti Reisi Fuat Bey ile birlikte 28 Ekim 1923 akşamı Gazi M. Kemal Paşa'yı ziyaret amacıyla bu eve gitmişler ve M. Kemal Paşa onlardan akşam yemeğine kalmalarını istemiştir. İsmet Paşa, Kâzım Paşa, Ali Fethi Bey, Kemalettin Sami Paşa ve Halit Paşa'nın da bulunduğu yemekte, konu o günlerdeki İcra Vekilleri Heyeti hususunda yaşanan buhrana gelmiştir. Ruşen Eşref Bey, kurulan hükümetin bir engelle karşılaştığını ve bunun aşılamadığını, çözüm için herkes bir çıkar yol düşünürken, çözümü yemekten sonra Gazi M. Kemal Paşa'nın "Yarın, Cumhuriyet ilan edeceğiz!" diyerek ifade ettiğini ve bunun orada bulunanlar tarafından memnuniyetle onaylandığını anlatmıştır. Yemekte M. Kemal Paşa'nın karşı tarafında oturan Ruşen Eşref Bey'in yanında Halit Paşa oturmakta ve o ana kadar hiç konuşmamış olsa da M. Kemal Paşa'nın kararını alkışla karşılamış, ertesi gün yapılacak toplantıda yer alacak kişilere verilen görev ve talimatın eksiksiz olarak uygulanması için yazılmasını istemiştir. Bunun üzerine herkese birer küçük kâğıt dağıtılarak M. Kemal Paşa tarafından 3-4 madde yazdırılmış ve herkes tuttuğu notları cebine koymuştur. Saat akşam 23'e yaklaşırken İsmet Paşa dışındakiler evden ayrılmış ve o yemekte bulunan herkes ertesi gün Türkiye'de yeni bir başlangıç olacağını öğrenmiştir. Ruşen Eşref Bey, M. Kemal Paşa'nın olgun ve ayrıntılı düşüncelerin ardından hızlı karar vermesinde ve verdiği kararı uygulamaya geçirme konusunda gösterdiği iradede büyük doğa olaylarındaki gibi azamet ve isabet olduğunu belirtmiştir (Yeni Yol, 29 1ci Teşrin 1942; Ünaydın, 1960). Falih Rıfkı (Atay) Bey de o gün yaşananlara ilişkin olarak, Cumhuriyet'in ilan edileceğini bilen az sayıdaki kişinin sorunun tamamen çözüleceğinden dolayı rahat, fakat Mustafa Kemal Paşa'nın ömrüne bağlı olan yeni rejimin kaç yıl süreceğinin bilinmemesinden kaynaklı olarak kaygı içinde bulunduklarını, M. Kemal Paşa'nın Meclis içinde muhafaza ettiği halk adamlığından uzaklaşma, kendilerinden uzak düşme ve Çankaya'nın kendileri için artık ulaşılmaz bir yer olma ihtimalinden endişe ettiklerini, rejimin değişeceğinden haberdar olmayanların ise devam eden problemin etkisi altında son günü geçirdiklerini belirtmiştir (Atay, 2012).

Ruşen Eşref Bey, 28 Ekim gecesi alınan karardan haberdar olmayan milletvekillerinin 29 Ekim 1923 sabahı saat 09:30 civarında Meclis'in birçok yerinde küçük kümeler halinde bir araya gelerek ülke meseleleri ve büyük endişelerin belirsizliği nedeniyle ruhlarına ve yüzlerine çöken üzüntü içerisinde birbirleriyle yavaşça konuştuklarını ve ortama kederli bir durgunluğun hâkim olduğunu belirtmiştir. Sorunun nasıl çözüleceğinin bilinmediğini, bu bilinmezliğin hemen herkese hâkim olduğunu ifadeyle, sabahın erken saatlerinden itibaren Meclis'in karşısında bulunan millet bahçesindeki halkın da o gün büyük bir icraat gerçekleştirileceği duygusuyla merak içinde Meclis'te

alınacak kararı beklediğini belirtmiştir. Saat 10'a doğru üyelerin oturuma çağrıldığını ve Ali Fethi Bey'in Fırka grubu toplantısını açmasıyla salondaki sıraların tamamen dolduğunu, hatta bazı milletvekillerinin toplantıyı ayakta takip etmek zorunda kaldıklarını anlatmıştır. Ruşen Eşref Bey'in verdiği bilgilere göre; Meclis'te önemli celselerde görülen heyecanlı hava, bütün salona hâkim olmuş, başkan oturumu açınca çok kısa bir zamanda büyük bir hareketlenme yaşanmış, orada bulunanlar farklı duygularla ve yüksek sesle konuşarak kendi fikir ve beklentilerini ifade ettikten sonra diğer toplantılara da katılmak suretiyle herkesi dinlemek istediği bir ortam oluşmuştur. Ayrıca Fırka grubu toplantısında bulunanlar, O'nun⁴ neden konuşmadığını, Melis'e neden gelmediğini merak ederek, onu da dinlemek istemişler ve oturumun sonlarına doğru Kemalettin Sami Paşa meselenin çözümü için genel başkan sıfatıyla M. Kemal Paşa'nın görevlendirilmesine dair verdiği önerenin kabul edilmesinden sonra (Atatürk, 1969) öğleden sonra içtima yeniden başladığında Meclis'e gelen M. Kemal Paşa kürsüye çıkarak kısa bir konuşma yapmış, aynı zamanda dış ağrısı çekmekte olup, bir saat kadar çalıştıktan sonra fikirlerini paylaşacağını söylemiştir. Ruşen Eşref Bey, M. Kemal Paşa'nın bir saat sonra yeniden kürsüye çıktığında ruhları derinden etkileyen, belirsizliği ortadan kaldıran sözlerini dünya ötesi bir sesle, dinleyenlerin zihnine nakşedercesine kısa ve net olarak ifade ettiğini, ileri sürdüğü tekliflerin maddeler halinde yazılarak Meclis'e sunulduğunu belirtmiş, böylece karmaşık ve belirsiz konuların bir yöne girdiğini, konunun ortaya konulduğunu ve altı asırlık ömrünü tamamlamış olan bir devrin birkaç saat içerisinde tarihe mâl olacağını savunmuştur. Yeni bir isimle dünyanın var oluşundan itibaren yakın doğu topraklarında ilk kez yeni bir dönemin başlayacağını, yeni bir anlam, Türkiye için yeni bir rejim ve Türk inkılâbı için yeni bir tamamlanma aşaması yaşanacağını, bu durumun birkaç saatlik zaman içerisinde somut bir gerçek olarak Meclis salonundan çıkarak yüz bir pare top atışıyla ülkenin her yerinde aynı gece ilan edileceğini belirtmiştir (Yeni Yol, 29 1ci Teşrin 1942; Ünaydın, 1960).

Ruşen Eşref Bey, Kütahya Mebusu Recep (Peker) Bey'in ikna edici sözlerle konuyu açıklığa kavuşturduğunu, Hamdullah Subhi (Tanrıöver) Bey'in de heyecanlı konuşmasıyla Cumhuriyet'in ilanının var olan bir durumun açık bir şekilde ifade edilmesi anlamına geleceğinden bu kararın bir an önce alınmasını istediğini anlatmıştır. İsmet Paşa'nın net ve ikna edici konuşmasının ardından akşam saatlerinde, milletvekillerinin birçoğunun zamanında tarih öğretmenliğini yapmış olan Abdurrahman Şeref Bey'in kürsüye çıktığını belirterek, yavaşça konuştuğu için sesi salonun her yerinden duyulmadığını, ne diyeceğini büyük bir merakla dinleyen hazirunun onun etrafında toplandığını, kısık sesle konuşan yaşlı bir adamın ömrünün son günündeki veda nasihatleri gibi geçmişten geleceği görerek huzurlu olan yaşlı bir tarih hocasının anlatımıyla söylediği sözlerle son derece etkileyici bir konuşma yaptığını anlatmıştır. Meclis oturumu başladığında, gündüz

⁴ Mustafa Kemal Paşa kastediliyor.

saatlerinden itibaren millet bahçesinde ve Meclis bahçesinde bekleyen çoğu kişinin locaları tamamen doldurduğunu ve Çorum Mebusu İsmet (Eker) Bey'in başkanlığında celsenin açıldığını, Kanun-i Esasi Encümeni'nin hazırladığı maddeler görüşülürken söz alanların heyecanı arttıran konuşmalar yaptığını, özellikle millî şâir Mehmet Emin (Yurdakul) Bey'in coşkulu sözlerinin⁵ bu yeni başlangıç anında oradakileri ayağa kalkmaya sevk ettiğini belirtmiştir (Yeniyol, 29 1ci Teşrin 1942; Ünaydın, 1960). Meclis'te Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 1, 2, 4, 10, 11 ve 12. maddelerinde değişiklik yapılarak Türk Devleti'nin yönetim biçiminin Cumhuriyet olduğu ilan edilmiş (Resmi Ceride, 4 Teşrin-i Sâni 1339; Özyürek, 2026) ve Gazi Mustafa Kemal Paşa 158 oyla oy birliğiyle Türkiye'nin ilk Reisicumhuru seçilmiştir (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 3, İçtima Senesi: 1; İkdam, 30 Teşrin-i Evvel 1923; Vatan, 30 Teşrin-i Evvel 1923).

Ruşen Eşref Bey, akşam saat 8 buçukta Cumhuriyet kararının verildiğini ve Cumhurbaşkanı seçiminde kâtiplerin bulunduğu yerde isimleri okuduğunu, Gazi M. Kemal Paşa'nın 158 oy alarak oy birliğiyle ilk Türk Reisicumhuru olduğunu belirtmiştir. Uzun bir süre hatta dinleyicilerin de katıldığı alkışlardan, "Yaşla!" seslerinden sonra kürsüye çıkan Gazi M. Kemal Paşa'nın, Cumhuriyet kararı alınmasının millet açısından ne kadar yararlı olduğu hakkında kısa bir konuşma yaptığını ve kendisine gösterilen itimada teşekkür ederek Türkiye Cumhuriyeti'nin her konuda başarılı olacağına dair söz verdiğini ifade etmiştir (Yeniyol, 29 1ci Teşrin 1942; Ünaydın, 1960).

Ruşen Eşref Bey, oturumdan sonra Abdurrahman Şeref Bey'in Meclis'ten çıkarken kendisine bu oturumunun yazılması gerektiğini söylediğini, ancak bunu bir tarihçi bakış açısı ve üslubuyla Abdurrahman Şeref Bey'in yapabileceği cevabını verdiğini, buna karşılık Abdurrahman Şeref Bey'in ise "elim titriyor, yoruluyor! Yazılmalı, kaybolmasın" dediğini aktarmıştır.⁶ Gazi M. Kemal Paşa'nın ise o gün Meclis Reisi sıfatıyla girdiği Meclis'ten, tebrikleri kabul ettikten sonra Cumhuriyet'i kuran kişi, Cumhurbaşkanı olarak ayrıldığını, sonraki Meclis binasının yanında bulunan muhafız taburu askerlerinin kümeler halinde şenlik ateşleri yakarak mutluluktan dolayı silah atışı yaptıklarını, Gazi M. Kemal Paşa'nın Çankaya'da muhafız taburu erlerinin silah atışlarıyla karşılandığını ve şehirdeki davul ve top seslerinin Çankaya'dan işitildiğini belirtmiştir. Bir gün önceki akşam yemeğinde yanındaki birkaç arkadaşına bahsettiği konuyu rejim haline getiren M. Kemal Paşa'nın, eski yüzyılların yerine yeni bir asır açacak kadar zor bir işi bir hamlede başardıktan sonra eski Roma Cumhuriyeti'nin faziletini hatırlatan bir sadelikte küçük evine girdiğini ifade etmiştir (Yeniyol, 29 1ci Teşrin 1942; Ünaydın, 1960).

⁵ Yeniyol Gazetesindeki yazıda "gözleri" olarak yazılmıştır.

⁶ Bu konuşmada A. Şeref Bey'in – "Elim titriyor! Yoruluyor! Fakat bu yazılmalı, bul!.. Kaybolmasın! Sen yaz!" dediği belirtilmiştir (Ünaydın, 1960, s. 110-111).

Ruşen Eşref Bey, Yeni Türk Devleti'nin "Kuruş"⁷ aşamasının henüz Millî Mücadele ile başladığını, bu yeni devletin çekirdeğini Erzurum Kongresi'nin oluşturduğunu ve asıl "Kuruş" devriminin ikinci Meclis'le belirgin olarak ortaya konulduğunu belirterek, yönetim şekli olarak "Cumhuriyet" in kabul edilmesinin Büyük Taarruz ile elde edilen askeri zafer ve Lozan Barış Antlaşması ile kazanılan siyasi zafere dayandığını savunmuştur (Ünaydın, 1954a).

Cumhuriyet'in İlânının Yankıları ve Ruşen Eşref Bey'in Değerlendirmesi

M. Kemal Paşa, Cumhuriyet'in ilan edilmesi kararını verirken Ankara'daki bütün arkadaşlarını davet etmeye ve bu konuyu onlarla görüşmeye gerek görmemiş, çünkü onların da kendisiyle zaten hemfikir olduklarına inanmıştır. Fakat o an Ankara dışında bulunan bazı kişilerin, yetki sahibi olmadıkları halde kendilerinden habersiz olarak ve onayları alınmadan Cumhuriyet'in ilan edilmesini bir kırgınlık ve ayrılık sebebi olarak kabul ettiklerini belirtmiştir (Atatürk, 1969).

27 Ekim 1923'te Trabzon'a giden Kâzım Karabekir Paşa, 29 Ekim günlü İstiklâl Gazetesi'nden Heyet-i Vekile'nin bir gün önce istifa ettiğini öğrenmiş (Karabekir, 2009), Ankara'dan gelen mektupların ve İstanbul basınındaki yazıların etkisiyle halkın bir ay öncesine nazaran daha çok endişeli olduğunu orada bulunduğu sürede gözlemlemiştir. Heyet-i Vekile ve Fethi Bey'e yönelik eleştiriler olduğunu ifade eden Kazım Karabekir Paşa, deneyimsiz ve hak etmeyen kişilerin yönetime getirildikleri, "M. Kemal Paşa'nın tek adam olmak için kasten işi anarşiye sürüklediği" ve bağımsızlığın kurtarılmasına rağmen hürriyetin kaybedileceği yönünde söylemler olduğunu, hatta bunların kendisine de açıkça iletildiğini belirtmiştir. Ona göre, İstiklâl Harbi'nin tarih sahnesine çıkardığı şahsiyetlerin geri plana atılarak yerlerine kim oldukları bilinmeyen kişilerin getirilmesine kamuoyu tepkiliydi. Kendisini ziyaret eden Trabzon Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyeti, hürriyetlerinin ellerinden alınmakta olduğu, saltanat baskısından birçok can feda edilerek uzun yıllar içinde kurtulan milletin şimdi bir kumandanın idaresi altına gireceği ve tek adam rejimine doğru gidildiği şeklindeki geleceğe dair endişelerini iletmışler, Kazım Karabekir Paşa ise onları teselli etmeye çalışmıştır (Karabekir, 2019).

29 Ekim akşamı Ankara'da Cumhuriyet'in ilan edildiğini öğrenen Kâzım Karabekir Paşa (Karabekir, 2009), Müdafaa-i Millîye Vekaleti'nden gönderilen 29 Ekim tarihli bir telgrafla Cumhuriyet'in ilanının haber verildiğini, bu nedenle 101 pare top atışı yapılmasının istenildiğini Bahriye Müfrezesi Kumandanı'ndan 30 Ekim'de öğrendiğini, ancak valinin ve askeri makamların haberdar olmadığını, kendisine de bildirilmediğini, bunun da halk ve orduda haklı olarak telaş ve endişeye yol açtığını belirtmiştir. Bunun üzerine 30/31 Ekim gecesi Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne telgraf çekerek bilgi istemiş, 31 Ekim günü haber ajansları tarafından bilgi verilmesinin yanı sıra valiliğe de tebligat gönderilince Trabzon'da top atışı yapılması yönünde emir vermiştir.

⁷ "Kuruluş" anlamında kullanılmıştır.

Ardından hükümet binasının avlusunda resmi bir kutlama töreni gerçekleştirilmiştir. Burada dua edilmiş, mülki ve askeri heyetlerin yanı sıra öğrenciler ve bir bölük asker ile az sayıda halkın ileri gelenleri yer almıştır. Gazi M. Kemal Paşa'nın 158 oyla Reisicumhur seçildiğini Fevzi (Çakmak) Paşa'nın 31 Ekim'de gönderdiği telgraftan, Başvekilliğe İsmet Paşa'nın getirildiğini ve hükümetin güven oylamasında 160 oy aldığını da aynı gün ajanstan öğrenmiştir. “Cumhuriyet'in ilanıyla artık hilâfet ve saltanat mefkûresine son verildiğini görerek her iki habere de sevinmiş”, “hâkimiyet-i millîyenin devam edeceği ve diktatörlüğe meydan verilmeyeceğini umut etmiş” ve bu duygularla 31 Ekim 1923'te Gazi M. Kemal Paşa ve İsmet Paşa'ya tebrik telgrafı göndermiştir (Karabekir, 2009; Karabekir, 2019).

Cumhuriyet ilan edildiğinde İstanbul'da bulunan Eski Başvekil Rauf Bey ise 29-30 Ekim 1923 gecesini top sesleriyle uyanmış ve dikkatle dinlediğinde top atışı sayısının yüze yaklaştığını fark ederek kendi kendine “Mutlaka Cumhuriyettir öyle ise, memlekete ve millete hayırlı olsun” demiş, bu tahmininde haklı olduğunu sabahleyin okuduğu gazete haberlerinden anlayınca biraz daha rahat hissetmiştir. Fakat 30-31 Ekime ait gazetelerin birçoğunun Cumhuriyet'in ilanını beklenmedik bir gelişme olarak gördüklerini, aslında böyle olmayıp T.B.M.M.'nin açıldığı günden itibaren uygulanan rejimin fiilen Cumhuriyet olduğunu, bu yeni yönetim şeklinin bazı nedenlerden dolayı yalnızca isminin açıkça ifade edilmediği kanaatinde olduğunu belirtmiştir. Yapılan şeyin artık açık bir şekilde ismin zikredilmesinden ibaret olduğu, bu nedenle bazı gazetelerde iddia edildiği gibi acele edilmediği, yönetim şeklinin uygulanmaya başlamasından üç yıl sonra isminin zikredildiğine dair kanaatlerini belirtmiştir (Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945), 2005; Kandemir, 1965).

Konuyla ilgili düşüncelerini belirten Falih Rıfkı Bey ise Cumhuriyet'in ilanının ertesi günü İstanbul basınında “kıyamet koptuğunu” duyduklarını, daha sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kuracak olan paşalar ve diğer kişilerin o zamana kadar gizli olarak yaptıkları muhalif hareketlerini artık açık bir şekilde yapmaya başladıklarını savunmuştur. İstanbul'daki yakın bir dostundan 31 Ekim'de aldığı mektuba göre o günlerde İstanbul'da hâkim olan efkâr; Cumhuriyet'e değil de ilan edilme şekline itiraz edildiği, oyunun çok ustaca kurgulandığı, milletvekillerinin çoğundan saklandığı ve yönetim şeklinin belirlenmesi gibi önemli bir konunun bu şekilde halledilmesinin kolayca hazmedilemeyeceğinin belirtildiği yönündeydi. Falih Rıfkı Bey ayrıca, Trabzon'da Mevki Kumandanı olarak bulunan Kazım (Orbay) Paşa'nın o gece Cumhuriyet'in ilanını top atışıyla kutlamasına dair aldığı emri yerine getirdiğini, Kâzım Karabekir Paşa'nın ise top seslerini duyduğunda şaşırarak kendisine neden sorulmadığı ve bunun konuşulmadığına dair tepkisini aktarmıştır (Atay, 2012).

Rauf Bey ise Meclis'teki görüşmelerin kısa bir zaman diliminde gerçekleşmesi nedeniyle ilana hazır olmayan, alınacak kararı merakla bekleyen kamuoyunun anî bir karara karşı telaş ve heyecan duymasının söz konusu olabileceğini düşünmüş, kendisini ziyarete gelen Vatan Gazetesi başyazarı

Ahmet Emin (Yalman) ve Tasvîr-i Efkâr gazetesi başyazarı Velid Ebuzziya Beylere telaşa kapılmamaları gerektiğini, bu karar alınırken mutlaka zorunlu bir sebebinin olduğunu, Meclis'te yapılacak görüşmelerde meselenin aydınlanacağını ve kamuoyunun da bu konuda bilgi sahibi olma hakkı bulunduğunu ifade etmiştir (Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945), 2005; Kandemir, 1965).

Rauf Bey, Ahmet Emin ve Velid Ebuzziya Beylerle yaptığı ve 1 Kasım 1923 tarihli Vatan Gazetesi'nde yayımlanan mülakatında konu ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Kendisinin İcra Vekilleri Riyaseti görevinden ayrılınca kadar Cumhuriyet'in ilanı hakkında ciddi bir teşebbüsten haberdar olmadığını, daha sonra hususi bazı kişiler tarafından mevcut Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda düzenleme çalışması yapıldığını basından öğrendiğini, ajanslarda ise bu hususta bir çalışmanın tasavvur edildiği ve tamamlandığında usûlünce Meclis'e sunulacağı yönünde fikirler ileri sürüldüğünü, daha sonra ise Cumhuriyet şeklinin bir günde kararlaştırılarak ilan edilmesinin halk nazarında sorumlu olmayan kişilerce belirlenen bir şeklin emrivaki halinde meydana getirildiği yönünde fikir ve endişenin ortaya çıktığını, bu endişenin de pek doğal karşılanması gerektiğini ifade etmiştir. Rauf Bey, gazetecilerin sorduğu bir soruya karşılık; görev, yetki ve bunların gereklerini bilen, millî hâkimiyeti benimsemiş, karşılaşacağı zorlukları sadece Millet Meclisi'nde açıkça konuşarak çözüme esasına bağlı, deneyimli ve olgun bir heyetin kuvvetli hükümet olabileceğini, meseleleri güç ve zor kullanarak çözen bir heyete kuvvetli hükümet denilemeyeceğini, milletin yönetimi kontrol imkânı olmadığı geçmiş devirlerde bunun gibi hükümetler görülmüş olsa da bunun artık mümkün olmadığını ve Büyük Millet Meclisi görevini sürdürdükçe böyle endişelere mahal olmayacağını savunmuştur (Vatan, 1 Teşrin-i Sani 1923). Kamuoyunun duygularına tercüman olduğuna inanarak ve milletvekili sıfatıyla söylediği sözlerin İsmet Paşa ile arasının bozulmasından itibaren kendisine karşı bir nümayiş için fırsat kollayan “ıfratçı unsurları” harekete geçirdiğini, bu nedenle fırka grup başkanlığına kendisi aleyhinde bir önerge verildiğini, Cumhuriyet'i zaafa düşürmeye çalıştığı ve bilinmeyen bir muhalif fırka kurma düşüncesiyle Halk Fırkası'nı bölme teşebbüsünde bulunduğuna ilişkin meselenin Fırka grubunda görüşülmesinin istendiğini belirtmiştir (Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945), 2005; Kandemir, 1965).

Falih Rıfkı Bey'e göre bu konudaki hoşnutsuzluk 1923 yılının kasım ayında genel bir hâl almış ve tartışmanın özü, Cumhuriyet'in Meclis'te ve kamuoyunda açıkça ve özgürce tartışılmadan “acele” olarak ilan edildiği iddiasından kaynaklanmakta ve bu iddia bir bahane idi. İstanbul basınında bazı gazeteciler Ankara aleyhinde yazılar kaleme almış, Millî Mücadele döneminde ün kazanmış asker kökenli bazı milletvekilleri Gazi M. Kemal Paşa'dan uzaklaşmışlar, şüphelerin odağında bulunan Rauf Bey'den kendisi hakkında bir açıklama yapması istenmiş, 22 Kasım tarihindeki Fırka grup toplantısında Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında tartışma yaşanmıştır (Atay, 2012). Rauf Bey Fırka grubunda yaptığı konuşmada, Cumhuriyet'ten başka hiçbir yönetim şekline taraftar olmadığını, mevcut idari sisteme son kabine buhranı nedeniyle “Cumhuriyet” adı verilmiş olmasına itiraz

etmenin aklına gelmediğini, hâkimiyet kayıtsız şartsız devam ettiği müddetçe milletin de Cumhuriyet'ten başka bir şey istemediğini ifade etmiş, fakat bunu tamamen isterken gerektiği gibi uygulanamamasından millet endişe ederse bundan mutlu mu yoksa umutsuz mu olunması gerektiğini sormuştur (Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945), 2005; Kandemir, 1965).

Ali Fuat Paşa da Rauf Bey'in 22 Kasım 1923 tarihli Fırka toplantısına konu olan beyanatında; en doğru yönetim şeklinin gücünü sadece millettten alan idare şekli olduğuna inandığını, bu ana esas baki olduğu müddetçe yönetim şeklinin adının değişmesinin amaç ve gayeyi değiştirmeyeceğine dair sözlerine değinerek, Cumhuriyet kararının âni bir şekilde alınması hususunda ise toplumda sorumlu olmayan bazı kişilerce bir emrivaki olarak meydana getirildiği düşünce ve endişesinin ortaya çıkmasına yol açtığını belirtmiştir. 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yeni rejime göre düzenlenmesi ve Meclis'te uzun görüşmeler yapılması gerektiği hâlde bu yapılmadan Cumhuriyet'in ilanının kararlaştırıldığını, Meclis'in ve hükümetin bu acelenin sebebini millete açıklamak zorunda olduğunu, Rauf Bey'in sözlerinin Cumhuriyet'e karşı olduğu şeklinde anlaşıldığını belirtmiştir (Ceibesoy, 2011).

Cumhuriyet rejimini millî hâkimiyeti tam anlamıyla karşılaması şartıyla kabul eden, bunu sağlamayan başka bir yönetimi Cumhuriyet olarak kabul etmemesi kendisine karşı eleştirilere yol açan Rauf Bey'in İstanbul'da halifeyi ziyaret etmesi de Cumhuriyet aleyhtarı olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. İsmet Paşa, Rauf Bey'in hatalı davrandığını, Fırka ile zıt yöndeki siyasi açıklamalarını geri alarak veya bu fikirlerinde devam ederek Fırka'da birlikte devam edip etmeme kararını vermesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Rauf Bey, Fırka'dan ayrılmasını gerektirecek bir neden olmadığını, kendisinin Cumhuriyetçi olduğunu, asıl konuda hemfikir olduktan sonra gerisinin teferruat teşkil ettiğini, Ankara'dan (Başvekil görevinden) ayrılmış olmasının ise şahsi bir konu olup, devlet ve millet meselesi olmadığını, sözlerini geri almayacağını ve kararın artık kendilerine ait olduğunu belirtmiştir (Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945), 2005; Kandemir, 1965).

Rauf Bey aynı tarihlerde Meclis'teki görüşmeler sırasında bazı vekâletlerin işleyişini eleştirince söz alan Recep (Peker) Bey, Rauf Bey'in daha önce Cumhuriyetçi olduğunu belirtmesine rağmen "Cumhuriyet" kelimesini telaffuz etmemekte ısrar ettiğini ve bu nedenle Cumhuriyetçi olduğundan şüphe duyduğunu ifade etmiştir. Rauf Bey ise kendisinden bu konuda her şüphe duyulduğunda yeniden yemin etmek mecburiyetinde olmadığını, önceki Fırka grubu toplantısında da tam anlamıyla Cumhuriyetçi olduğunu söylediğini, bunu belirtmenin daha başka bir yolu olmadığını, milletin haklarının bir kişiye veya makama verilmesi esasına dayanan meşruti idareye değil millet hâkimiyetine taraftar olduğunu, halkın hâkimiyetini kayıtsız şartsız kullanacağı Cumhuriyet'ten başka bir hükümet şekli kabul etmediğini, ayrıca halife veya saltanat yanlısı olmak bir tarafa bu

makamların haklarını kendinde toplamak amacı güden başka bir makama da karşı olduğunu söylemiştir (Kandemir, 1965; Orbay, 1993).

İstanbul'da Rauf Bey'i ziyaret eden Ali Fuat Paşa, Ankara'da Rauf Bey aleyhinde propagandalar yapıldığını, uydurma şeylerle Gazi M. Kemal Paşa ile aralarının açılması istendiğini, benzer hareketlerin yarın kendisine de yapılabileceğini, Rauf Bey'in millî hâkimiyet taraftarı olduğunu, basındaki beyanatından Cumhuriyet aleyhtarlığı anlamının kesinlikle çıkmadığını ve onun da tıpkı kendisi gibi Fırka toplantısı akabinde acele hazırlanan bir iki maddeden oluşan kanun tasarısıyla Cumhuriyet'in Meclis'te bir iki saat içerisinde kabul ettirilmesine karşı olduğunu Rauf Bey'e onaylatırcasına sormuştur. Rauf Bey ise yorgun ve hasta olup üç ay izin aldığını, fakat bunun diğer arkadaşlarının isimleriyle davet edildiği önemli bir Fırka toplantısına katılmasına engel olmaması gerektiğini, yalnızca kendisinin davet edilmediğini, mutlakıyete karşı millî hâkimiyeti temsil eden bir Cumhuriyet'e tamamen taraftar bulunduğunu, olumsuz propagandalarla kendisi ve Ali Fuat Paşa'yı M. Kemal Paşa'dan uzaklaştırma gayesi güden kişiler bulunduğunu hissettiğini belirtmiştir. Ali Fuat Paşa, Cumhuriyet'in normal yöntemlerle ilan edilmesi imkânı varken bunun emrivaki şeklinde yapıldığını, diğer ülkelerdeki örnekleriyle kıyaslanamayacak kadar geniş yetkilerle seçilen bir Reisicumhurun aynı zamanda tek fırkanın da reisi olduğu dikkate alındığında, Cumhuriyet'in ülkede meclis hükümeti kadar benimsenmeyeceğinin aşikâr olduğunu, fakat ülkeyi kurtaran Gazi M. Kemal'in ilk Reisicumhur seçilmesinin durumu kurtardığını savunmuştur (Cebesoy, 2011).

Ruşen Eşref Bey, M. Kemal Paşa'yı yakından tanıyan ve onun ideallerini benimsemiş biri olarak, Cumhuriyet'in ilan edilme şekli hususunda yaşanan tartışmaları değerlendirmiş ve M. Kemal Paşa'nın yolundan dönmeme kararının her çığı (engeli) açacağını, yalnızca yabancı ve düşmanların değil, dostlarının sitem ve gücenikliklerinin de üstesinden geleceğini savunmuştur. M. Kemal Paşa'ya yakın bazı kişilerin Cumhuriyet'in ilan edildiği gün Büyük Millet Meclisi'nde bulunmadığını ileri sürmeleri ve bir kısım İstanbul basınının eleştirel yazılar yazması konusunda ise Ordu kumandanı ve aynı zamanda milletvekili olan bazı dostlarının askerlikten ayrılmak suretiyle hep birlikte Meclis'e girenlerin bu hareketini “gösteri” olarak nitelemiştir. Ayrıca Birinci Meclis'te İkinci Grup'un ikinci Meclis'te ikinci bir Cumhuriyet Partisi'ne dönüştürülmek istenmesi ve İzmir suikastı girişimiyle canına kastedilen bir komponun ortaya çıkarılmasına rağmen M. Kemal Paşa'nın bütün engelleri açacağını belirtmiştir. M. Kemal Paşa'yı “eski mağlup İttihatçı zihniyeti”, İstanbul'u işgal eden ve Anadolu'ya istila için kuvvet çıkaran güçleri, iç isyanları, saray fermanı ile oluşturularak Anadolu'ya gönderilen Hilafet ordularını, Ankara'nın yakınlarına kadar ilerleyen Yunan ordusunu, Akdeniz'deki büyük devlet donanmalarını, İstanbul ve Atina'daki hükümdarlar ve İngiltere kabineleri gibi birbirinden daha üstün “bütün bu çığları yolunun üzerinden itip uçuruma yuvarlamış olan bir kasırğa” olarak nitelemiştir (Ünaydın, 1954a).

Ruşen Eşref Bey, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1924'te Büyük Millet Meclisi'nin yeni içtima yılının açılışında yaptığı konuşmada: *“Millet; Cumhuriyetin, Türk vatanını, asırların müterakim seyyiatı idaresinden kurtaracak ve memleketin müstahak olduğu itibar ve hücrmeti muhafaza ve âlâ edecek, yegâne şekli idare olduğuna kanaatini en bâriğ bir surette izhar eyledi... Meclisi Âlinin kemali ehemmiyetle meşgul olduğu Teşkilâtı Esasiye’de, milletin talebini hattı hareket ittihaz etmek cümlemizin vazîfemizdir... Vazîfelerimizi Milletin âmâline muvafık yolda hüsnü ifaya muvaffakiyeti temenni ederim...”* (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima Senesi: 2, Cilt: 7, s. 3) şeklindeki sözleriyle, Cumhuriyet'in ilanının sahip olduğu derin anlam ve önemini gelecek nesillere aktardığı kanaatinde olmuştur (Ünaydın, 1954a).

Sonuç

Ruşen Eşref Bey; 1918 yılında tanıştığı M. Kemal Paşa'nın bir zarar gelebileceği hususunda uyarmasına rağmen mülakat yaparak onu ulusal ve uluslararası kamuoyuna tanıtmış, gösterdiği cesaretle M. Kemal Paşa'nın güvenini kazanmış ve hayatının sonuna kadar ona hep bağlı kalmıştır. Millî Mücadele'ye katılmış, ardından 1923 yılında milletvekili seçilmiş, M. Kemal Paşa'ya en yakın isimlerden birisi olmuş, böylelikle Cumhuriyet'in ilan edilme sürecini bizzat yaşamıştır.

Ruşen Eşref Bey anılarında, M. Kemal Paşa'nın Cumhuriyet'in ilan edileceğini söylediği 28 Ekim 1923 akşamı Çankaya'daki yemek esnasında yaşananlar ile 29 Ekim 1923 günü Halk Fırkası Grubu'nda ve Meclis'teki siyasi durum, Fırka grubu ve Meclis'in ana oturumundaki konuşmalar ile sonrasında yaşananlara dair etraflıca gözlemler yapmış ve ayrıntılı bilgiler vermiştir. M. Kemal Paşa'nın karar alma ve onu uygulamadaki iradesini överek, Cumhuriyet'in ilanını Yakın Doğu'da ilk kez yeni bir mânânın tecelli etmesini sağlayacak, Türkiye'de yeni bir devir başlatacak, Türk inkılâbının bir başka aşamasını tamamlayacak büyük bir gelişme olarak değerlendirmiştir. Ruşen Eşref Bey, mütareke döneminden itibaren fıkren yanında olduğu M. Kemal Paşa'yı, millî egemenliğe inanan ve onun fikirlerini benimsemiş biri olarak ve sadakatle bu konuda da desteklemiştir. M. Kemal Paşa'nın kararlı tutumuyla bütün engelleri, hatta dostlarının gücenikliklerinin de üstesinden geleceğine inanmıştır. Cumhuriyet'in ilan ediliş şekli ile alakalı eleştirilerde bulunanlara tepki göstermiştir. M. Kemal Paşa'nın, özellikle Meclis'te bulunmadığını ileri süren ve İstanbul basınında bu yönde eleştirel yazıları yayımlanan bazı milletvekili yakın arkadaşlarının tepkilerini “gösteri” olarak değerlendirerek, M. Kemal Paşa'yı engelleri aşma hususunda bir “kasırğa” olarak nitelendirmiştir.

Ruşen Eşref Bey'in, Türk Milli Mücadele dönemi ile Yeni Türk Devleti'nin kuruluşuna tanıklık eden bir şahsiyet olmasından dolayı Cumhuriyet'in ilan kararının alınmasına dair verdiği bilgilerin, konuyla ilgili kaynak teşkil edecek ve alana özgün katkı sağlayacak mahiyette olduğu görülmüştür. Bu bilgiler, konu hakkında bilgi veren diğer hatıratları da teyit ettiğinden, bu anlamda da literatüre katkı sağlamaktadır. Ayrıca M. Kemal Paşa'nın ideallerini benimsemiş ve ona en yakın kişilerden biri olarak, Cumhuriyet'in ilanı sonrası yaşanan tartışmalar hakkındaki değerlendirmeleri,

Cumhuriyet'in kurucu kadrosunda yer almış önde gelen bir aydının bakış açısını yansıtmaktadır. Bu nedenle, Cumhuriyet'in ilan edilme sürecini yaşayan ve Cumhuriyet'i savunan biri olarak ana kaynak niteliğindeki bilgilere yer verdiği, olaylar ve kişiler hakkında değerlendirmelerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Author Contributions

Mustafa Özyürek solely conceived and designed the study, conducted the literature review and document analysis, interpreted the findings, and wrote, revised, and approved the final version of the manuscript.

Conflict of Interest

The author declares that there are no financial, institutional, professional, or personal conflicts of interest that could have influenced the research, analysis, or publication of this study.

Kaynaklar

Anadolu'da Yenigün. (1923, 24 Eylül). Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin beyanat-ı mühimmesi. Sayı 1287-910, s. 1.

Artuç, N. (2008). *Cemal Paşa*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Atatürk, K. (1969). *Nutuk* (C. 2: 1920–1927). Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Millî Eğitim Basımevi.

Atatürk, K. (1970). *Nutuk* (C. 1: 1919–1920). Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Millî Eğitim Basımevi.

Atay, F. R. (2012). *Çankaya: Atatürk'ün doğumundan ölümüne kadar*. Pozitif Yayınları.

Baran, T. A. (1999). İstanbul basınında Cumhuriyetin ilanına tepkiler ve yorumlar. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15(44), 627–643.

Berkes, N. (2003). *Türkiye'de çağdaşlaşma* (A. Kuyaş, Haz.). Yapı Kredi Yayınları.

Cebesoy, A. F. (2011). *Siyasi hatıralar* (C. 1–2, O. S. Kocahanoğlu, Haz.). Temel Yayınları.

Cumhuriyet. (1959, 22 Eylül). Sayı 12629, s. 1.

Cumhuriyet. (1959, 24 Eylül). Sayı 12631, s. 4.

Doğan, N. (2024). Cumhuriyetin ilanı ve Hüseyin Rauf Orbay. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 70–81.

Eroğlu, H. (1989). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 6(16), 7–26.

Eşref, R. (1915). Mülakatlar 6: Mustafa Kemal Paşa. *Yeni Mecmua* (Nüsha-yı Fevkalâde), 130–143.

Güneş, İ. (2021). Cumhuriyet'in ilanı. İçinde *Atatürk Ansiklopedisi*. (ss. 1-4). Atatürk Araştırma Merkezi.

İğdemir, U. (1995). Ruşen Eşref Ünaydın (1892–1959). *Belleten*, 23(92), 627–636.

İkdam. (1923, 30 Teşrin-i Evvel). Sayı 9546, s. 1.

Kandemir, F. (1965). *Hatıraları ve söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*. Sinan Matbaası.

Kansu, M. M. (1986). *Erzurum'dan ölümüne kadar Atatürk'le beraber* (C. 2). Türk Tarih Kurumu.

Kansu, M. M. (1997). *Erzurum'dan ölümüne kadar Atatürk'le beraber* (C. 1). Türk Tarih Kurumu.

Karabekir, K. (2009). *Günlükler (1906–1948)* (C. 2, Y. Demirel, Haz.). Yapı Kredi Yayınları.

Karabekir, K. (2019). *Paşaların kavgası: İnkılap hareketlerimiz*. Truva Yayınları.

Nadi, Y. (1999). *Cumhuriyet yolunda* (S. Karaören, Haz.). Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.

Okyar, F. (1980). *Üç devirde bir adam* (C. Kutay, Haz.). Tercüman Yayınları.

Türk Dili (1959). Onur üyelerimiz: 3 Ruşen Eşref Ünaydın. 8(92), 429–434.

Orbay, R. (1993). *Cebennem değirmeni: Siyasi hatıralarım* (C. 2). Emre Yayınları.

Özalp, K., & Özalp, T. (1992). *Atatürk'ten anılar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Özkan, A. (2025). İmparatorluk'tan ulus-devlete geçişte rejim tartışmaları ve Cumhuriyet'in ilanı. *Türk Düşün Dergisi*, (1), 2–22.

Öztürk, K. (1993). *Türk Parlamento Tarihi: TBMM II. Dönem (1923–1927)* (C. 1). Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.

Öztürk, K. (1995). *Türk Parlamento Tarihi: TBMM II. Dönem (1923–1927)* (C. 3). Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.

Özyürek, M. (2026). Artvin'de (Çoruh) Cumhuriyet Bayramı kutlamaları (1936–1945). *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 586–613.

Rauf Orbay'ın hatıraları (1914–1945). (2005). (O. S. Kocahanoğlu, Haz.). Temel Yayınları.

Resmî Ceride. (1339, 4 Teşrin-i Sâni). Sayı 40, s. 1.

Sağlam, N. (2012). Ünaydın, Ruşen Eşref (1892–1959). İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 42, ss. 336–337). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Sağlam, N. (2021). Ruşen Eşref Ünaydın (1892–1959). İçinde *Atatürk Ansiklopedisi*. (ss. 1-4). Atatürk Araştırma Merkezi.

Tasvîr-i Efkar. (1919, 24 Teşrin-i Sâni). Sayı 2880, s. 1.

Tasvîr-i Efkar. (1919, 25 Teşrin-i Sâni). Sayı 2881, s. 1.

Tasvîr-i Efkar. (1919, 27 Teşrin-i Sâni). Sayı 2883, s. 1.

Tosun, R. (2002). Cumhuriyetin ilanında kamuoyu. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (12), 99–107.

Tunaya, T. Z. (1988). *Türkiye'de siyasal partiler* (C. 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908–1918). Hürriyet Vakfı Yayınları.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1924). *TBMM Zabıt Ceridesi* (Devre II, C. 3, İçtima Senesi 1).

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1925). *TBMM Zabıt Ceridesi* (Devre II, C. 7, İçtima Senesi 2).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (t.y.). *Cumhuriyet Arşivi* (BCA, 30.18.1.2/40.74.1).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (t.y.). *Cumhuriyet Arşivi* (BCA, 30.18.1.2/43.15.6).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (t.y.). *Cumhuriyet Arşivi* (BCA, 30.18.1.2/48.70.13).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (t.y.). *Cumhuriyet Arşivi* (BCA, 30.18.1.2/87.70.5).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (t.y.). *Cumhuriyet Arşivi* (BCA, 30.18.1.2/88.76.12).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (t.y.). *Cumhuriyet Arşivi* (BCA, 30.18.1.2/105.20.6).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (t.y.). *Cumhuriyet Arşivi* (BCA, 30.18.1.2/109.60.1).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (t.y.). *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi* (Belge No. 37338-149774-8).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (t.y.). *Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi* (Fon 110-9-1-11, Kutu 15, Gömlek 0, Sıra 20).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (t.y.). *Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi* (Fon 110-9-1-11, Kutu 15, Gömlek 0, Sıra 36).

Üçüncü, U. (2023). Cumhuriyetin ilanı ve yankıları. İçinde M. A. Yalçınkaya, B. Can Emir ve S. Demirel (Ed.), *Zamanın işleri: Demokrasi ve Cumhuriyet* (ss. 83–102). Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.

Ünaydın, R. E. (1954a). *Atatürk ve millî tesanüt*. Millî Tesanüt Birliği Yayını.

Ünaydın, R. E. (1954b). *Atatürk, tarih ve dil kurumları: Hâtıralar*. Türk Tarih Kurumu.

Ünaydın, R. E. (1960). *İstiklâl yolunda*. Türk Tarih Kurumu.

Ünaydın, R. E. (1983). Mustafa Kemal Paşa'yı nasıl tanıdım. *Türk Dili*, (383), 411–421.

Vatan. (1923, 30 Teşrîn-i Evvel). Sayı 198, s. 1.

Vatan. (1923, 1 Teşrin-i Sâni). *Sabık Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey'le mühim bir mülâkat*. Sayı 200, ss. 1–2.

Yalman, A. E. (1997). *Yakın tarihte gördüklerim ve geçirdiklerim* (C. 1: 1888–1922, E. Ş. Erdinç, Haz.). Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.

Yeniyol. (1942, 29 Birinci Teşrin). *Cumhuriyet nasıl ilan olundu?* Sayı 2934, s. 3.